

Karolina Szarek

Dom (własny) Kazimierza Ulatowskiego przy ulicy Legionów

Rocznik Toruński 33, 219-225

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dom (własny) Kazimierza Ulatowskiego przy ulicy Legionów

Karolina Szarek
*Institut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa
UMK Toruń*

Badania toruńskiej architektury z okresu dwudziestolecia międzywojennego skupione były dotąd wyłącznie na problematyce gmachów użyteczności publicznej¹. Przy tej okazji niejednokrotnie poruszano zagadnienia twórczości architektonicznej Kazimierza Ulatowskiego (1884–1975) – naczelnego architekta toruńskiego lat międzywojennych. O Ulatowskim pisano również w kontekście jego działalności konserwatorskiej i urzędniczej. Długo bowiem pełnił on funkcję Naczelnika Wydziału Budownictwa przy Magistracie. Piastował też stanowisko Miejskiego Radcy Budowlanego².

Nie eksponowanym do tej pory wątkiem twórczości architekta jest jego własny dom przy ulicy Legionów na Przedmieściu Mokrem. Pro-

¹ B. Chmielarska, *Między tradycją a nowoczesnością. O niektórych budowlach publicznych międzywojennego Torunia*, *Zeszyty Architektury Polskiej* 1988, nr 5, s. 47–55; B. Chmielarska, W. Łoś, *Tradycja klasyczna i gotycka w architekturze Torunia czasów II Rzeczypospolitej*, [w:] *Sztuka i historia. Materiały SHS*, Warszawa 1992, s. 373–386.

² K. Przybyszewski, *Kazimierz Ulatowski (1884–1975). Architekt i działacz społeczny*, [w:] *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, pod red. M. Biskupa, Warszawa 1982, s. 293–299; R. Stremłau, *Działalność Kazimierza Ulatowskiego w Toruniu w latach 1925–39* (praca magisterska, WSzP UMK), Toruń 1984; M. Pszczołkowski, *Hala ekspozycyjna I Pomorskiej Wystawy Ogrodniczo-Przemysłowej*, Toruń 1928 (praca magisterska, WSzP UMK), Toruń 2005, s. 44–49.

jekt, fotografia i opis budynku zostały opublikowane na łamach „Architektury i Budownictwa” – najbardziej znaczącego w dwudziestolecium międzywojennym, prestiżowego czasopisma poświęconego architektu-
rze³. Warto zatem zapoznać się bliżej z problematyką tego obiektu.

Budownictwo mieszkaniowe w międzywojennym Toruniu rozwijało się dwutorowo – były to inwestycje spółdzielcze (mieszkania dla członków spółdzielni i mieszkania zakładowe) oraz inwestycje prywatne⁴. Indywidualnym zleceniodawcom zapewniono na tyle korzystne warunki finansowe, że w Wydziale Budownictwa Magistratu praktycznie codziennie pojawiały się prośby o zatwierdzenie projektów i wydanie pozwoleń na budowę⁵.

W planie zagospodarowania przestrzennego autorstwa Ignacego Tłoczka założono zintegrowanie czterech toruńskich przedmieść ze starówką, a także nadanie każdemu z nich określonego statusu. Bydgoskie Przedmieście, które miało zostać połączone z Chełmińskim, zachowało swój ugruntowany już luksusowy charakter. Przedmieście Jakubskie zyskało status dzielnicy przemysłowej. Na Mokrem zlokalizowano natomiast zarówno obiekty komunalne (m.in. drukarnię robotniczą), jak i osiedla mieszkaniowe przeznaczone dla ubogiej ludności oraz wysokiej klasy wille urzędników państwowych i funkcjonariuszy wojskowych.

Inwestycje budowlane na Mokrem zaczęły pojawiać się niemal od początku lat dwudziestych, gdy władze Torunia podjęły decyzję o wyburzeniu istniejących tu fortyfikacji (1919–1922). Pod budowę mieszkań dla biedoty wyznaczono okolice dzisiejszej ulicy Batorego, teren Gór Kozackich i Dębowej Góry⁶. Z kolei wśród zamożnych inwesto-

³ *Dom mieszkalny przy ul. Legionów 2*, Architektura i Budownictwo 1932, nr 3, s. 30.

⁴ K. Przybyszewski, *Rozbudowa miasta Torunia w latach 1920–39*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 1977, s. 33–76; R. Sudziński, *Przekształcenia strukturalne w Toruniu w latach 1920–1975*, Toruń 1993, s. 27–33.

⁵ Na podstawie ustaw z 24 III 1933 i 27 VI 1934 r. istniała możliwość odliczenia części kosztów budowy domu od podatku, pod warunkiem przedłożenia władzom skarbowym specjalnego zaświadczenia wydawanego przez Zarząd Miejski; Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta budowlane miasta Torunia (dalej: APT, AbmT), sygn. G-2489.

⁶ Studium Przedmieścia Mokrego, Archiwum MSOZ Toruń.

rów – wojskowych, urzędników, przedsiębiorców – największą popularnością cieszył się rejon położony w przeciwnym krańcu Mokrogo (dzisiejsze ulice: Legionów, Dekerta, PCK, Młodzieżowa). Wznoszone tu domy, według projektów najlepszych budowniczych toruńskich, nosiły cechy propagowane przez międzywojenną awangardę architektoniczną spod znaku Le Corbusiera czy Miesa van der Rohe. Pozbawione ornamentu i dekoracyjności nowe formy w europejskiej architekturze mieszkaniowej, postulowane przez wybitnych architektów i teoretyków, zostały przeszczepione na grunt polski przez takich twórców jak: Szymon Syrkus, Bohdan Lachert czy Józef Szanajca⁷. Przefiltrowane następnie przez toruńskie środowisko architektoniczne, były wykorzystywane w lokalnym budownictwie mieszkaniowym.

W konwencji rozpowszechnionego w dwudziestoleciu stylu międzynarodowego⁸, według którego budynki powinny zatracić cechy rodzime na rzecz programowego funkcjonalizmu, wzniesiono przy ulicy Legionów m.in. willę majora Jakuba Witkowskiego, dom Tomasza Targowskiego – dyrektora Seminarium Męskiego czy też dom i lecznicę doktora Józefa Czyżaka⁹. Bardzo ciekawą realizacją wśród tego zespołu budynków stanowi dom właściciela Zakładu Naprawy i Budowy Wag – Klemensa Delikata, wykazujący cechy charakterystyczne dla stylu dworkowego¹⁰ (spadzisty dach, ganek na kolumniach) w nieco zmodernizowanym ujęciu. Z powyższych rozważań wynika, że funkcjonalizm cieszył się w Toruniu szczególnym zainteresowaniem. Kierunek ten, utożsamiany z nowoczesnością i postępem,

⁷ B. Lisowski, *Skrajnie awangardowa architektura XX wieku (1900–1914)*. Kraków 1962; A. K. Olszewski, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925*, Warszawa 1967; I. Wisłocka, *Awangardowa architektura polska 1918–1939*, Warszawa 1968; H. Faryna-Paszkiwicz, *Geometria wyobraźni. Szkice o architekturze dwudziestolecia międzywojennego*, Gdańsk 2003, s. 21.

⁸ H. R. Hitchcock, P. Johnson, *International Style. Architecture since 1922*, New York 1932; naczelnymi cechami stylu międzynarodowego były: przestrzenność bryły, swobodny plan, eliminacja ornamentu i unikanie aluzji do historyzmu.

⁹ APT, AbmT, sygn. G-5128, G-5126, G-5121.

¹⁰ APT, AbmT, sygn. G-5123; A. K. Olszewski, op. cit., s. 31; styl dworkowy w architekturze dwudziestolecia międzywojennego był echem romantycznych poszukiwań stylu narodowego, a po odzyskaniu niepodległości stał się również swoistym symbolem polskości.

stał się swego rodzaju wyznacznikiem modnego stylu życia. Nic więc dziwnego, że zamożni inwestorzy życzyli sobie domów realizowanych właśnie w takiej konwencji.

Dom własny Ulatowskiego przy ulicy Legionów 2 (obecnie Legionów 14) również wykazuje tendencję funkcjonalistyczną, co stanowi ewenement w twórczości architekta. Nie jest jednak całkowicie pozbawiony tradycyjnego klasycyzującego detalu będącego swoistą wizytówką Ulatowskiego. Odwołania do klasycyzmu pojmowanego przede wszystkim jako zasada prostoty i logiki, objawiającego się w osiowej kompozycji i zamiłowaniu do symetrii, występują w projektowanych przez Ulatowskiego budowlach publicznych: gmachach Dyrekcji Lasów Państwowych przy ulicy Mickiewicza (1928–1929) oraz Kasy Chorych Miasta Torunia przy ulicy Uniwersyteckiej (1928), kościele pw. Chrystusa Króla na Mokrem (1929–1930), a także w hali ekspozycyjnej I Pomorskiej Wystawy Ogrodniczo-Przemysłowej (1928)¹¹. Elementami wspólnymi łączącymi wszystkie te projekty jest symetryczny plan oraz detale architektoniczne o proveniencji klasycznej, a także jodełkowa dekoracja utrzymana w stylistyce szkoły krakowskiej¹².

Na podstawie tych cech realizacje Ulatowskiego należy zaliczyć do nurtu tzw. zmodernizowanego klasycyzmu czy też półmodernizmu¹³, którego propagatorzy postulowali stosowanie nowoczesnej konstrukcji żelbetowej przy jednoczesnym operowaniu klasycznym repertuarem motywów architektonicznych (lizeny, pilastry, naczółki etc.).

Projekt domu architekta powstał w 1929 r. W lipcu tegoż roku Jadwiga Ulatowska zwróciła się do Magistratu z prośbą o zatwierdzenie projektu i wydanie pozwolenia na budowę¹⁴. Prace budowlane ukończono w grudniu. Natychmiast po zakończeniu robót Ulatowscy wprowadzili się do domu, choć pozwolenia na użytkowanie wydano dopie-

¹¹ Por. M. Pszczołkowski, op. cit., s. 47.

¹² A. K. Olszewski, op. cit., s. 31; pod pojęciem szkoły krakowskiej należy rozumieć nurt stylizacyjno-dekoracyjny w architekturze polskiej, wywodzący się ze sztuki dekoracyjnej S. Wyspiańskiego; motywem charakterystycznym dla tego nurtu były formy kryształkowe i jodełkowe.

¹³ R. Cielątkowska, *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1998, s. 14.

¹⁴ APT, AbmT, sygn. G-5119, k. 1.

ro w styczniu następnego roku¹⁵. W 1931 r. trwały jeszcze prace tynkarskie. W marcu 1939 r. natomiast do Magistratu wpłynął wniosek o zezwolenie na dobudowę klatki schodowej¹⁶.

Budynek wzniesiony na niesymetrycznym rzucie, charakterystycznym dla włoskich willi podmiejskich (tzw. *villa suburbanae*)¹⁷, zlokalizowany został na niewielkim wzniesieniu. Nierówności terenu spowodowały, że od strony południowej, wychodzącej na ogród, dom posiada trzy kondygnacje, natomiast od strony północnej – dwie. Ukształtowanie terenu wpłynęło także na wygląd i rozplanowanie założenia ogrodowego. Ogród został rozczłonkowany wielopoziomymi tarasami (obecnie już nieistniejącymi) dla zniwelowania pochyłości gruntu¹⁸.

Najbardziej interesująco pod względem formalnym prezentuje się elewacja południowa (fot.). Wyczuwalna jest tutaj recepcja antyku oraz odniesienia do wcześniejszej twórczości autora. Zamknięte łukiem pełnym okna oraz podcienia to motywy, które wcześniej wystąpiły w budynku hali wystawowej. Łuk pełny pojawia się także w podcieniu przyziemia, a filar, na którym oparte są arkady podcienia, zdradza pokrewieństwo ze stylistyką szkoły krakowskiej. Dyspozycja elewacji jest zrównoważona i symetryczna, co również stanowi odwołanie do kanonów antycznych. Klasyczna artykulacja cechuje także elewację zachodnią. Regularnie rozmieszczone okna miały w pierwotnym zamyśle tworzyć triadę¹⁹, charakterystyczną dla niemal wszystkich realizacji architekta.

Wnętrze domu zostało rozplanowane w bardzo funkcjonalny i wygodny sposób. W kondygnacji przyziemia od strony południowej architekt urządził swoją pracownię. Niewątpliwie chodziło w tym wypadku o uzyskanie maksymalnej ilości światła słonecznego w pomieszczeniu. Na wyniesionym parterze znajdowały się: gabinet, jadalnia, kuchnia i kredens (zob. plan). Na piętrze natomiast pokój gościnny, sypialnie, łazienka i pokoje dla służby. Nieznany jest niestety wystrój wnętrza.

¹⁵ Ibid., k. 6.

¹⁶ Ibid., k. 201, sygn. G-5120, k. 20.

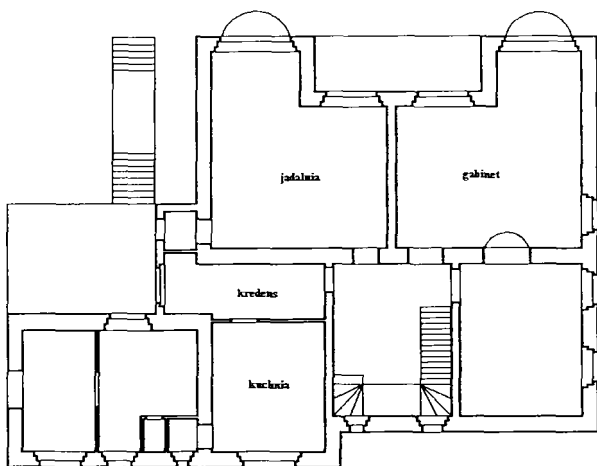
¹⁷ Por. M. Pszczołkowski, op. cit., s. 49.

¹⁸ *Dom mieszkalny*, s. 30.

¹⁹ APT, AbmT, sygn. G-5119, k. 12.

Fot. Dom Kazimierza Ulatowskiego – elewacja południowa

Plan – rzut parteru

Należy zatem stwierdzić, że w projekcie swojego domu Ulatowski podjął próbę połączenia elementów zachowawczych (klasycyzm, art déco) z nowoczesnymi. O akceptacji tych drugich świadczą: asymetria planu, praktyczny układ pomieszczeń oraz trzy proste i pozbawione dekoracji elewacje. Istotne jest, że dom powstał w okresie przejściowym twórczości Ulatowskiego, pomiędzy fazą zmodernizowanego klasycyzmu a modernizmem w bardziej zdecydowanej postaci. Tradycyjne motywy ujawniają przywiązanie architekta do form klasycznych. Kubiczna bryła zdradza natomiast tendencję modernistyczną.

Dom mieszkalny z racji swych rozmiarów nie może urastać do rangi monumentalnego dzieła architektury. Może jednak mieć wartość estetyczną, historyczną, a także emocjonalną²⁰. Dom własny Kazimierza Ulatowskiego niewątpliwie posiada bogate walory estetyczne. Jest także pamiątką historyczną, związaną z ważną dla dziejów Torunia postacią. Warto więc spojrzeć na ten oryginalny budynek z zainteresowaniem należnym zabytkowi architektury.

²⁰ Szerzej to zagadnienie omawiają: E. Niemczyk, *Utopie kultury i artystyczne wizje na przykładzie domów własnych architektów*, Wrocław 1982, s. 3–4; A. Pieńkos, *Dom sztuki. Siedziby artystów w nowoczesnej kulturze europejskiej*, Warszawa 2005.